

Celotni sestanek je v bistvu prikazal mednarodno, italijansko ter lokalno stvarnost problematike, ki ji v razvitem svetu posvečajo veliko pozornosti. Od razvitosti državne institucije zavisi, kako lahko kaj zaživi in funkcionira, tudi muzeji, ki jih vsakodnevna politika deprivilegira v odnosu do t. i. žive kulture. Pot, ki vodi k pravnemu delovanju teh institucij, trezorjev kulture in zgoščenega spomina, je pot pravnega razumevanja njihove vloge. Izrazita živahnost, ki je karakterizirala omenjeni sestanek, kaže, da je v deželi nekaj visokokvalificiranih strokovnjakov z mednarodnim priznanjem in vsemi kvalifikacijami, ki se zaradi strukturnih težav ne morejo uveljavljati v taki meri, kot bi od njih lahko pričakovali. Njihova naloga je, da javnost s temi problemi seznanijo, da senzibilizirajo politiko ter nudijo deželni kulturi tisto, kar vsi od njih pričakujejo.

Boris Gombač

RAZSTAVE

800 LET NEMŠKEGA REDA

Ob numizmatični razstavi v dunajskem Kulturnozgodovinskem muzeju

V prostorih Kulturnozgodovinskega muzeja (KHM) na Dunaju je bila v času od avgusta do decembra 1990 pozornosti in ogleda vredna razstava ob 800. obletnici ustanovitve Nemškega reda. Razstavo in skromen, vendar izredno informativen »spremni katalog« je pripravil kustos Numizmatičnega kabineta (Münzkabinett) Karl Schulz. Zgodovina Nemškega reda je bila na razstavi predstavljena ob prikazu številnih srednjeveških in novoveških medalj in novcev, ki jih je koval Red v teku svojega obstoja. Na razstavi so predstavljene »samo« medalje in kovanci iz zbirke dunajskega denarnega kabineta, kar nikakor ne pomeni, da je razstava zbirke dunajskega kabineta skromna po številu ali kvaliteti; prav nasprotno. Ustanovitelj zbirke medalj in kovancev Nemškega reda na Dunaju je bil veliki mojster Maksimilijan Franc (1780—1801). Sprva je zbirka Nemškega reda štela nekaj sto primerkov, njegovi nasledniki pa so zbirko še dopolnjevali. V prvi polovici 19. stoletja so bili narejeni prvi sumarni katalogi zbirke kovancev in medalj Nemškega reda. Nad 300 primerkov je bilo prvič sistematično razdeljenih na šest primarnih skupin, in ta razdelitev je kot osnova ostala skoraj nespremenjena vse do danes. Že prvi katalog zbirke je povzročil veliko zanimanje za kovance in medalje Nemškega reda, in zbirka je že v nekaj letih močno narasla.

Na tehnično sicer skromno opremljeni razstavi so prikazane poglobitve in nikakor ne vse medalje in kovanci, ki jih premore kabinet Kulturnozgodovinskega muzeja. Avtor razstave je z izborom najpomembnejših medalj in kovancev v grobih orisih dejansko prikazal zgodovino Nemškega reda od ustanovitve, bolj rečeno od srede prve polovice 13. stoletja, pa nekako vse do danes, in sicer na način, da tako strokovnjaku kakor tudi laiku govori dejansko samo predstavljeni predmeti. Za aktualno muzeološko znanost je razstava tehnično, pa tudi pedagoško seveda povsem zastarela, ker sta se tako avtor kot postavljalec odločila za klasično formulo predstavitve kovancev in medalj. Prav klasična postavitev razstavljenih predmetov, brez najmodernejših avdio in video sistemov, brez revolucionarnih in ambicioznih arhitektov, se približuje naravi kovancev in medalj in omogoča, da na sebi svojstven način sami spregovorijo.

Nemški ali Tevtonski, pri nas pa tudi Križniški red (Orden des Hospitals Sankt Marien vom Deutschen Hause), je nastal v času tretje križarske vojne (1189—1192), ko so nemški trgovci ob priliki obleganja mesta Akkon v Palestini osnovali poseben Red za nego bolnikov in ranjencev. Ob ustanovitvi Reda, ki se je posvetil predvsem osvoboditvi svetih krajev, borbi proti poganom in nevernikom ter oznanjevanju prave vere, ni nihče slutil razsežnosti tega dogodka. Leta 1198 se je Red iz bolniškega reorganiziral v viteškega, in dobil ime Nemški red tudi zato, ker so bili člani Reda predvsem Nemci. Papež Inocencij III. je leta 1199 Red tudi uradno potrdil. Člani Reda so polagali redovniške zaobljube in kot redovniki živeli v skupnosti. Organizacija reda, na čelu z dosmrtno izvoljenim velikim mojstrom, oziroma generalnim kaptljem, je bila izrazito centralistična. V Red so lahko vstopale tudi redovne sestre, ki so opravljale predvsem gospodinjska dela in seveda tudi laiki in familiarji. Za razliko od reda Ivanovcev so pripadniki Nemškega reda nosili bela ogrinjala s črnim latinskim križem na hrbtu.

Nemški red se je tekom srednjega veka razvil v pomembno cerkveno, politično in vojaško silo. Na eni strani je treba poudariti pomembne civilizacijske in gospodarske zasluge Reda, na drugi strani pa je Nemški red tudi sinonim za bedo in krutost; zgodovina Nemškega reda priča o obojem. Prodiranje islamiziranih Turkov v Sirijo in Palestino je primoralo Red, da se je v začetku 13. stoletja povsem umaknil v Evropo, sprva na jugovzhodno mejno področje rimsko-nemškega cesarstva, kjer si je pridobil precejšnja posestva na Madžarskem in Hrvaškem, kasneje pa predvsem na področju Pribaltika. Po padcu Akkona v muslimanske roke leta 1291 so postale Benetke prehodno središče Nemškega reda. Od leta 1309 do 1457 je za prestolnico Nemškega reda veljal Malbork (Marienburg), od tam pa se je preselil v Königsberg (Kaliningrad). Knez Konrad Mazovski je namreč že leta 1226 povabil Nemški red na Poljsko, da bi se tam borili proti nepokristjanjenim Prusom. Čeprav je bil Red kot država zunaj okvirov rimsko-nemškega cesarstva, ji je cesar Friderik II. leta 1226 z Zlato bulo podelil status samostojne države. V listini je bil med drugim izdan poseben privilegij, na osnovi katerega je smel Nemški red na vseh svojih posestih izkoriščati tudi kovno pravico.

Red je s svojo svetno in posvetno naravo od 13. stoletja dalje odigral pomembno vlogo kolonizacijske sile, še posebej na pribaltskem področju, kjer je predstavljal pomembno gospodarsko in vojaško velesilo. Leta 1237 so pristopili člani Reda mečenoscev (Schwertbrüder), ki so gospodarili na ozemlju vzhodne pribaltske obale, k Nemškemu redu. Konsolidiran in ojačan je začel Nemški red svoj pohod proti nepokristjanjenim sosedom, sprva proti Prusom. Osnovno moč Reda in države so predstavljala gospodarsko močno razvita mesta, med njimi predvsem Torun, Kwidzyn, Klaipepa in Königsberg. Kot svetni gospod je veliki mojster Reda posedoval in koristil med drugim tudi kovno pravico.

Za začetek kovanja Nemškega reda moremo označiti srebrne braktate iz leta 1235. Ker gre za kovance brez vsakega napisa na averzu in reverzu, jih moremo pripisati Nemškemu redu dejansko samo na osnovi lika, na katerem se najpogosteje pojavlja podoba križa ali viteza Nemškega reda. Braktati Nemškega reda so po velikosti majhni (ne dosegajo tolarске velikosti) in med sabo dokaj različni tudi zato, ker so jih kovali v različnih mestnih in škofijskih kovnicah. Na razstavi je moč ločiti braktate s ščitom Reda, s prostostoječim ščitom brez križa, s podobo vrat ali krone in slednjič, s podobo zastav in drugo specifično dekoracijo. Prve kovance Nemškega reda so kovali v kovnicah v Torunu, Königsbergu in Gdansk u ter v škofijski kovnici v Elbnegu.

Srebrni solidi ali šilingi (60-ti del srebrne marke) in četrtak velikega mojstra Winricha Kniprode (1351—1385) nam v zvezi s problematiko določanja posameznih kovancev dajejo veliko boljšo osnovo. Le-ti so namreč nosili njegovo ime ali pa vsaj napis *Generalis magister*. Najpomembnejši kovanec tega obdobja je bil šiling, ki je bil vzor tudi sosednjim svetnim kovnicam. Podobe v pruskih kovnicah izkovanih šilingov se do 15. stoletja niso bistveno spreminjale. Na prednji strani novca je bil v grbu upodobljen križ velikega mojstra, na hrbtni strani pa je bil prikazan navaden križ Nemškega reda. Ob koncu 15. stoletja zasledimo na kovancih tudi upodobitve družinskih grbov posameznih velikih mojstrov, kot npr. na šilingu Martina Truchsesa Wetzhausena (1477—1489) ali na grošu Johanna Tiefena (1489—1497) in vojvode Friedricha Saškega (1498—1510).

V obdobju srednjega veka je Nemški red le izjemoma koval zlatnike. Na razstavi sta prikazana dukata velikega mojstra Heinricha Plauena (1410—1413) ter goldinar zadnjega v Prusiji vladajočega velikega mojstra Albrechta Brandenburškega (1511—1525—1568) iz leta 1520. V numizmatičnem oziru je slednji pomemben prav zaradi dokončne uveljavitve prakse datiranja kovancev. V drugi polovici 16. in v 17. stoletju se je le nekaj velikih mojstrov odločilo kovati zlate goldinarje; med njimi so na razstavi predstavljeni: dukat litovskega mojstra Walterja Plettenburškega (1494—1535) iz leta 1533, dukat nadvojvode Maksimilijana (1590—1618), dvojni dukat velikega mojstra nadvojvode Karla (1619—1624), dukat velikega mojstra Johanna Evtahaja Westernacha (1625—1627) iz leta 1626, dvojni dukat velikega mojstra Johanna Kasparja Amprinškega (1664—1684) iz leta 1666 ter dukat velikega mojstra Franca Ludvika Pfalz-Neuberškega (1694—1732) iz leta 1701.

Ko je veliki mojster Albrecht Brandenburški leta 1525 uvelj reformacijo in Prusijo spremenil v povsem svetno vojvodstvo, se je kovanje denarja Nemškega reda iz Prusije preselilo v pribaltska mesta. »Veliki in nemški mojster« Walter Kronberški (1526—1543), kakor se je odtlej imenoval vrhovni vodja Reda, je preselil upravni center v Malbork, kjer so bili izkovani prvi novci Nemškega reda po izgubi Prusije. Na razstavi je predstavljen s srebrnim tolarjem. Red je koval lastni denar še naprej kljub temu, da je nekdanja realna kovna pravica zdrsnila v povsem častno, ki seveda ni imela kaj dosti opraviti z realnimi gospodarskimi dejavniki. Kljub temu je večina mojstrov Nemškega reda vse do konca suverenosti to pravico tudi uveljavljala. Med

redkimi velikimi mojstri, ki niso koristili kovne pravice, omenjam kot primer Wolfganga Schutzperja (1543—1566) in Georga Wenkenheima (1566—1572).

V začetku 17. stoletja je veliki mojster nadvojvoda Maksimilijan I. koval različne tolarske nominalne v Nürnbergu in v Hallu, njegovi nasledniki pa so kovali tudi v drugih kovnicah nemškega cesarstva. Na prehodu iz 17. v 18. stoletje je veliki mojster Franc Ludvik Pfalz-Neuburški kot nekdanji škof v Breslavu koval tolarske nominalne Nemškega reda v škofijski kovnici, veliki mojster in nekdanji kölnski nadškof Klemens Avgust (1732—1761) pa v kölnski kovnici. Po drugi strani pa omenjam primer velikega mojstra nadvojvode Leopolda Wilhelma (1641—1662) in velikega mojstra nadvojvode Karla Jožefa (1662—1664), ki sta kot škofa v Olomovcu z izjemo enega pfeniga iz leta 1652 kovala novce samo za to škofijo. Na razstavi sta predstavljena srebrnika za 15 krajcarjev iz leta 1661 in 1663. Veliki mojster Johann Kaspar Amprinški je za Nemški red koval tudi v kovnici Mainz, veliki mojster Ludvik Anton Pfalški-Neuberški (1685—1694) v Friedburgu in Würzburgu, veliki mojster Karel Aleksander Lotarinski (1761—1780) pa je uporabljal usluge kovnice Wertheim. Med drugimi je moč videti različne srebrne tolarske nominalne in groše, omenjam samo tolar iz leta 1673, dvojni groš iz leta 1688 in kovanec za 20 krajcarjev iz leta 1776.

Posebno etapo v denarni zgodovini Nemškega reda predstavljajo kovanci litvanskega Reda mečenoscev, ki se je leta 1237 združil z Nemškim redom in pod vodstvom deželnega mojstra ostal dokaj avtonomen. V kovnicah Tallin, Cesis in Riga so od 15. stoletja dalje kovali svoj denar. Srebrni šiling je sprva tudi tu predstavljal osnovni kovanec, kasneje pa je kot večji srebrni kovanec prevladala srebrna marka. Zlate goldinarje so kovali skupaj z velikim mojstrom Nemškega reda. Prve kovanice moramo pripisati Cissu Ruttenberškemu (1424—1434), dejansko pa je bil deželni mojster Wolter Plettenberški prvi omenjen na kovancih. Le-ta je v različnih kovnicah koval tako srebrnike kot tudi zlatnike, med drugim omenjam razstavljeno marko iz leta 1516, ki jo je koval skupaj s škofom iz Rige. V isti kovnici je bil izdelan tudi šiling deželnega mojstra Hermanna Bruggenaya (1535—1549) iz leta 1547. Na razstavi je moč videti primerke tolarjev, mark in šilingov, ki so pretežno opremljeni z družinskimi grbi mojstrov. Protestantizem je bil tudi v Litvaniji močan dejavnik zgodovinskega dogajanja, vendar je litvanski mojster za razliko od velikega mojstra ostal zvest katolicizmu. V času mojstra Wilhelma Fürstenberškega (1557—1559) in njegovega naslednika Gottharda Kettlerja (1559—1562) se je Litva zapletla v vojno z Rusijo. V tem obdobju zasledimo tudi prve primerke kovanja zasilnega denarja Nemškega reda. Razstavljena sta raritetna primerka iz leta 1558 in 1559. Kettler je kot svetni vladar nadaljeval s kovanjem denarja, vendar zunaj Nemškega reda, zato npr. razstavljene šilinge iz leta 1576 ne moremo priznavati za denar Nemškega reda, čeprav ima korenine prav v tradiciji kovanja Nemškega reda. Številni poskusi Nemškega reda, da si ponovno pridobi izgubljeno področje v Litvaniji, so bili enako neuspešni, kakor v primeru Prusije.

Med razstavljenimi medaljami, ki slikovito predstavljajo zgodovino Reda, prav tako obstaja več medalj v spomin na vojaške zmage, kot pa onih, ki spominjajo na poraze. Obstaja nemalo znakov, ki so jih izdelali ob obletnicah pomembnih dogodkov in ki jih ne moremo direktno pripisati Redu. Jubilejna spominska medalja, izdelana leta 1910 na Poljskem, spominja na večstoletno nemško-poljsko nasprotovanje in proslavlja 500-letnico zmage poljskega kralja Vladislava nad Nemškim redom pri Tanenbergu (Grünwald). V ponovnih bojih s Poljsko (1453—1466) je Red pretrpel težke ozemeljske izgube ter bil primoran v končno priznanje suverenosti Poljske. Druga spominska medalja slavi začetek upora poljskih mest iz leta 1454, ko so si le-ta v 13-letnem uporu proti Nemškemu redu uspela priboriti neodvisnost, veliki mojster pa je moral potrditi vazalni odnos dežele poljskemu kralju. Stoletnico neodvisnosti je Gdansk ovekovečil z izdelavo spominske medalje leta 1654 in 1754, Torun pa leta 1754.

Med prelomne poraze Nemškega reda štejemo tudi bitko pri Čudskem jezeru leta 1242, ko je Aleksander Nevski za dlje časa zaustavil nadaljnjo prodiranje Nemškega reda na vzhod proti Rusiji. Prelomni dogodek v razvoju Nemškega reda predstavlja leto 1525, ko je del države Nemškega reda na čelu z Albrechtom Brandenburškim postal svetna vojvodina rodbine Hohenzollern. Le-ta je sicer nadaljeval s kovanjem denarja v novi svetni državi, vendar njegovega razstavljenega kovanca za 3 groše ne moremo več pripisati Nemškemu redu. Z bratislavskim mirom 26. 12. 1805 je dobil avstrijski cesar Franc I. pravico suverenosti nad Nemškim redom, kjer je kot duhovno gibanje in cerkvena ustanova še nadalje deloval. Veliki mojster nadvojvoda Anton Viktor je preselil sedež Nemškega reda na Dunaj, kjer mu je zadal milostni udarec cesar Napoleon I. leta 1809. Leta 1839 je avstrijski cesar Ferdinand I. obnovil Nemški red iz preostalih postojank Nemškega reda v avstrijskem cesarstvu. Ze leta 1805 je prejel avstrijski kralj Franc I. pravico postaviti člana habsburške družine za velikega mojstra Nemškega reda. Grb Nemškega reda se je pojavil tudi v pe-

čatnem grbu avstrijskih kovancev v letu 1807 in 1815, kar predstavlja poslednji primer denarništva Nemškega reda sploh.

Vmesno stopnjo med kovanci in medaljami predstavljajo t.i. posmrtni in pogrebni kovanci, ki so jih nasledniki velikega mojstra ali generalni kapitelj kovali v spomin na umrlega velikega mojstra. Prvi taki kovanci nosijo ime umrlega velikega mojstra Johanna Evstahija Westernacha († 1627). Kljub temu, da ti kovanci niso bili namenjeni za denarni obtok in niso imeli karakter pravega denarja, so nosili nominalne oznake, v tem primeru osminko tolarja. Poslednji tak kovanec je bil izdelan v spomin umrlega mojstra nadvojvode Maksimilijana Franca, ki je bil izdelan v kovnici Würzburg leta 1801.

Medalje Nemškega reda je mogoče razvrstiti v dve veliki skupini, in sicer na medalje, ki predstavljajo pomembne osebnosti Nemškega reda, in na medalje, ki so povezane z določenim pomembnim zgodovinskim dogodkom v zvezi z Nemškim redom. Slednje pogosto tudi nosijo podobo (zgodovinske) osebnosti. Na prvi medalji Nemškega reda, ki datira v leto 1523, je upodobljen veliki mojster Albrecht Brandenburgski. Tej kovani medalji so sledile številne, pretežno vlite medalje, ki pa vse datirajo v obdobje, ko je bil Albrecht Brandenburgski že svetni pruski vojvoda. Veliki mojster Walter Kronberški na področju izdelovanja medalj nikakor ni zaostajal za predhodnikom. Že leta 1528 so bile izdelane njegove prve medalje. Na razstavi predstavlja posebnost medalja medaljerja Friedricha Hagenauerja, ki jo strokovnjaki datirajo v leto 1531, čeprav nosi napis na reverzu letnico 1525. V tem specifičnem primeru gre za poudarjanje kontinuitete velikega mojstra Nemškega reda, ki je bila z izstopom Albrehta Brandenburgskega iz Reda precej načeta. Veliki mojstri v Königsbergu vse do nadvojvode Maksimilijana izdelovanju medalj niso posvečali posebne pozornosti.

Iz obdobja 16. stoletja na razstavi izstopata srebrna medalja velikega mojstra Wolfganga Schutzperja in zlata medalja Heinricha Bobenhausenskega (1572—1595), toda šele nadvojvoda Maksimilijan Franc, ki je bil že v času svojega koadjutorstva upodobljen na medalji, je posvetil izdelovanju medalj veliko pozornost. Rariteto predstavlja primer spremembe letnice na že obstoječi medalji ter prvič vpeljana praksa upodabljanja križa Nemškega reda na prsni strani portreta, medtem ko je bila hrbtna stran medalje namenjena Maksimilijanovemu izbranemu motu *MILITEMVS*. Podoba šotorišča na reverzu spominja na turške vojne, prav tako pa simbolizira splošne naloge Nemškega reda. Napisi na reverzu medalj so ob koncu 16. in v prvi polovici 17. stoletja pretežno še zelo skromni. Le redke so medalje iz tega obdobja, ki nosijo napis dostojanstva velikega mojstra. Rariteta medalja iz leta 1604 označuje velikega mojstra Maksimilijana kot *MA*(gistri) *PRVS*(siae) *ADMI*(nistrator). Na medaljah velikih mojstrov nadvojvode Karla iz leta 1621 in nadvojvode Leopolda Wilhelma iz sredine 17. stoletja je upodobljen samo križ Nemškega reda, brez častnega naslova. To pa po drugi strani kaže tudi na to, da te medalje v prvi vrsti niso bile izdelane za potrebe Nemškega reda. Oba velika mojstra in nadvojvoda sta bila namreč istočasno tudi (naslovna) škofa več škofij, ki tudi niso bile našteje na medaljah. Tako sta bili obe medalji dejansko vsespolšno uporabni.

Zlata medalja velikega mojstra Johanna Kasparja Stadiona iz leta 1628 pa po drugi strani nosi celoten naslov, enako tudi medalje Johanna Kasparja Amprinskega iz leta 1664. Zlata medalja velikega mojstra Ludvika Antona Pfalz-Neuburškega iz leta 1684, dve srebrni medalji Franca Ludvika Pfalz-Neuburškega iz let 1730 in 1732 ter dve srebrni medalji Klemensa Avgusta, vojvode bavarskega iz leta 1750 uvajajo nov sklop medalj, ki jih moremo zaradi velikega formata in tipičnega stila uvrstiti med baročne. Le-te nosijo v reverzu pretežno kratice uradnega naslova velikega mojstra. Povod izdelave teh odlikovanj pa ni bil vedno (tesno) povezan z Nemškim redom, saj so bili ti veliki mojstri tudi škofje posameznih škofij in je zato težko posamezno medaljo pripisati Nemškemu redu oziroma škofiji.

Vojvoda Karel Aleksander Lotarinški je po smrti žene Marije Ane (sestra cesarice Marije Terezije) nastopil kot eden redkih velikih mojstrov iz vrst svetnih gospodov. Z njegovo izvolitvijo je prišel Nemški red pod vpliv habsburško-lotarinške dinastije. V spomin na njegovo izvolitev je bilo narejenih kar nekaj medalj, med drugim tudi razstavljen vilita medalja dunajskega oblikovalca in medaljerja Antona Domanocka iz leta 1761. Druga njegova medalja z razstave skuša s predstavitvijo jerruzalemskega kralja Gottfrieda (Godefroi) Bouillonskega kot predhodnika lotarinške plemenske hiše poudariti legitimnost novega velikega mojstra, ki je bil poleg tega tudi državni upravitelj avstrijske Nizozemske v Bruslju. Prav tam so vsakoletno od leta 1761 do 1779 izdelovali t.i. novoletne medalje, na katerih so bile upodobljene najpomembnejše osebnosti in njihovi dosežki leta. Za leto 1761 je bila izbrana upodobitev Karla Aleksandra v spomin na njegovo izvolitev za velikega mojstra Nemškega reda. Od tega časa dalje je bil Karel Aleksander upodobljen ali z zlatim runom ali s križem velikega mojstra na prsih.

Velikega mojstra Maksimilijana Franca, ki je bil med drugim tudi kölnski nadškof in münsterski škof, je leta 1801 nasledil nadvojvoda Karel Ludvik, brat cesarja Franca II. Ker pa ni položil večnih zaobljub, ga je leta 1804 nasledil mlajši brat Anton Viktor. Uspel je doseči poseben spregled, tako da je smel nositi poleg Reda Marije Terezije tudi križ Nemškega reda. Izredno redka nedatirana medalja medaljerja Jožefa Daiserja, izdelana verjetno med leti 1801—1804, predstavlja nadvojvodo Karla z znakoma obeh redov. Veliki mojster Anton Viktor je z novim statutom leta 1833 uspel korenito spremeniti Nemški red ter je nekdanji nemški značaj Reda spremenił v povsem avstrijskega. Njemu v čast je posvečena razstavljena medalja Jožefa Langa iz leta 1833, ki na hrbtni strani v pečatu Reda prikazuje motiv Madone. Na razstavi sta predstavljeni tudi vlita medalja s portretom mojstra nadvojvode Antona Viktorja kot udeleženca Dunajskega kongresa leta 1815, in leta 1835 izkovaná posmrtna medalja v formi spominske medalje. Naslednik nadvojvoda Maksimilijan Jožef (1815—1863), član italijanske veje Habsburžanov, je že leta 1803 prestopil med člane Nemškega reda. V času njegovega vodenja Nemškega reda so stopile v ospredje socialne komponente, čemur je prav gotovo pripomoglo pospeševanje razvoja ženskega dela Nemškega reda in duhovniški konvent. Edino medaljo z njegovim portretom, ki je tudi razstavljena, je po njegovi smrti leta 1868 izdelal priznani medaljer Karl Radnitzky.

Z velikim mojstrom nadvojvodo Wilhelmom (1863—1894) je prišel na čelo Nemškega reda sin nekdanjega velikega mojstra Karla Ludvika. Medaljer Karl Radnitzky, ki je izdeloval medalje že za velikega mojstra Maksimilijana Jožefa, je bil tudi avtor spominske medalje, ki je bila izdelana ob priliki njegovega svečanega ustoličenja. Na razstavi je moč videti tudi medaljo v spomin na njegovo smrt, ki je izdelana v stilu nekdanjih spominskih žetonov. Na njem je upodobljen tudi del grba avstrijskega Andrejevega Reda. Veliki mojstri se proti koncu 19. stoletja namreč niso povsem striktno držali prepovedi nošenja znakov drugih redov. Temu pritrjuje tudi spominska medalja ob ustoličenju velikega mojstra nadvojvode Evgena (1894—1923). Grb je bil namreč obdan z zlatim runom, ki ga poprejšnji habsburški veliki mojstri striktno niso upodabljali. Pač pa na medalji niso upodobljeni znaki drugih avstrijskih Redov, ki sta jih npr. uporabljala njegova predhodnika. Leta 1896 je bila v spomin 200-letnice ustanovitve 4. pehotnega regimenta izdelana spominska medalja, ki nosi uradni naslov »velikega in nemškega mojstra«. Poleg velikega mojstra Evgena je na spominski medalji upodobljen tudi portret ustanovitelja pehotnega regimenta, velikega mojstra Franca Ludvika Pfalz-Neuburškega. Z začetkom 20. stoletja se na medaljah Nemškega reda pojavljajo številne okrajšave, ki se nanašajo na sam regiment ali na npr. pridružena strelska in glasbena društva ter tovarišije. Med prvo svetovno vojno je bilo v seriji medalj, ki so upodabljale avstrijske vojskovodje in ki so bile narejene v dobrodelne namene, izdelanih nekaj medalj generalpolkovnika nadvojvoda Evgena, na katerih je bil v nekaterih primerkih upodobljen tudi znak Nemškega reda. To seveda niso bili uradni znaki Nemškega reda oziroma velikega mojstra.

Medalje, ki predstavljajo zgodovino Nemškega reda, na katerih niso predstavljeni veliki mojstri, so zelo redke. Tu in tam so na medaljah predstavljeni npr. deželni komturji, medtem ko navadni člani-vitezi na medaljah niso upodobljeni. Na razstavi je med drugim predstavljena medalja iz leta 1581, na kateri je upodobljen grb komturja Konrada Knippingga, vendar brez njegovega portreta. Iz serije medalj, ki so bile izdelane ob praznovanju stoletnice westfalskega mirovnega kongresa, je na razstavi medalja s podobo Johanna von Giffena, poslanca Nemškega reda. Končno obstaja še sklop jubilejnih medalj, ki spominjajo predvsem na dobre, pa tudi na manj dobre dogodke iz zgodovine Nemškega reda. Med prvimi se na razstavi pojavljajo medalje, ki spominjajo na 550. (1787) in 600. (1837) obletnico ustanovitve mesta Elblag (Elbing) in 500. (1755) ter 600. (1855) obletnico ustanovitve Königsberga. V večini primerov gre za upodobitve deželnih gospodov in pruskih kraljev v jubilejnih letih, s čimer so jih na svojstven način poveličevali; le medalja iz leta 1837 v svoji podobi prikazuje Hermanna Balka kot ustanovitelja mesta Elbing.

Specifični znaki pripadnikov skupnosti poudarjajo posameznikovo pripadnost Redu. Kakor Red sam so tudi medalje sčasoma dobile dvojni pomen: na eni strani je Red predstavljal cerkveno institucijo, na drugi strani pa posebno skupnost izbranih. Medtem ko je bil znak Reda za zasluge osnovan kot nagrada za že izkazane napore in zasluge, se je znak pripadnosti Redu izročal v smislu spodbujanja posameznika in skupnosti za vestno opravljanje bodočih nalog. Prav iz tega vzroka niso izdelovali, kot sicer drugi Redovi, znake Reda v različnih stopnjah in razredih ter stopnjah zaslužnosti, ampak so znaki le opredeljevali nosilčevo funkcijo. Črni križ in križ velikega mojstra s ščitom sta predstavljala osnovno formo Nemškega reda. Veliki mojster je kot posebno znamenje nosil tudi vratni križ. Tekom nekajstoletnega razvoja so se znotraj Nemškega reda oblikovale različne dejanske in častne stopnje ter

službe, ki so jih navzen poudarjali specifični znaki in častni naslovi. Sanitetna služba, redovne sestre in brati so tudi nosili svoje lastne znake. Šele nekako od srede 19. stoletja so pripadniki Nemškega reda smeli pripadati tudi kakemu drugemu Redu, kar obenem pomeni, da so smeli nositi tudi znamenja in odlikovanja drugega Reda.

Osrednja slovesnost ob 800-letnici Nemškega reda na Slovenskem je potekala v nedeljo, 9. septembra 1990 v ormoški župnijski cerkvi ob prisotnosti visokih cerkvenih dostojanstvenikov in predstavnikov slovenske civilne oblasti. Sodobna slovenska historiografija je skoraj pozabila na zgodovinske in civilizacijske zasluge redovnikov Nemškega (Križniškega) reda, obenem pa se je zdelo, kakor da med Slovenci in Nemškim redom še niso pozabljene temne lise iz naše skupne preteklosti. Nemški red je bil še do nedavnega po krivici tudi na Slovenskem sinonim za nasilno germanizacijo. Prav slednja slovesnost je bila prilika za spravo in dokončno pomiritev obeh strani, ki dejansko nikoli nista bili v kakšnem večjem sporu. S to skromno zahvalno slovesnostjo se je svetna in cerkvena slovenska oblast zahvalila Križniškemu redu, ki je veliko pripomogel k duhovnemu in kulturnemu življenju Cerkve v Sloveniji. Ob tej priliki je bil poudarek na tem, kar nas je stoletja povezovalo in družilo, namreč na dobroteljnosti in specifični duhovni drži viteškega reda Križnikov. Slavnostni govornik mariborski škof dr. Franc Kramberger pa je še posebej poudaril zasluge Križniškega reda pri ohranjanju slovenskega jezika v Beli Krajini in še kje, ter njihovo prizadevanje za enotnost slovenskega naroda. Tudi preko Križniškega reda smo bili Slovenci stoletja povezani z ostalo Evropo.

Križniški red je tudi na Slovenskem oznanjal Evangelij z ognjem in mečem, vendar je mnogo več storil z dobroteljnostjo, kulturno, vzgojno in gospodarsko dejavnostjo. Ko je sredi prejšnjega stoletja Nemški red postal povsem red duhovne naravnosti, in je nehal obstajati kot viteški, je tudi na Slovenskem nekako ponovno zaživel še v večji luči. Tudi na Slovenskem so se Križniki posvetili delu v šolah, bolnišnicah, ostarelim in zapuščenim, na Štajerskem, predvsem v okolici Ormoža in Velike Nedelje in v belokranjskih župnijah. Na Slovenskem so Križniki delovali v župnijah Črnomelj, Metlika, Semič, Podzemelj, Vinica, Velika Nedelja, Runeč, Ormož, Hum, Središče ob Dravi, Sv. Miklavž pri Ormožu in v Jeruzalemu nad Ljutomerom. Redovnikom Križniškega reda je bila v času zadnje vojne in z nacionalizacijo po letu 1945 storjena velika krivica, saj je Red poleg številnih človeških izgub med vojno, utrpel tudi veliko materialno škodo z neupravičeno nacionalizacijo precejšnjega dela nepremične in premične dediščine. Visoka in častitljiva obletnica Nemškega reda, ki smo jo na Slovenskem skoraj prezrli, je na eni strani prilika dokončne sprave s preteklostjo, in na drugi strani ponovnega skupnega dela. Ob praznovanju 800-letnice ustanovitve Reda so slovenski križniki izdali skromno jubilejno knjižico, v kateri so z besedo in sliko predstavili svojo bogato preteklost, delo v župnijah in načrte.

Jože Podpečnik